

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث مجموعه‌های ورزشی جانبازان و معلولان

(بامطالعه سوله ورزشی شهید بهشتی در منطقه ۸ شهرداری تهران)

فردین منصوری^۱، مینا چناری^۲

چکیده:

هدف اصلی مقاله حاضر ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث سوله ورزشی شهید بهشتی مخصوص جانبازان و معلولان در منطقه هشت شهرداری تهران است. روش انجام این پژوهش روش ترکیبی کمی و کیفی است که در بخش کمی از ۲۰۰ نفر از ساکنین اطراف پروژه از طریق ابزار پرسشنامه اطلاعاتی جمع‌آوری شده است و در بخش کیفی هم مصاحبه‌هایی با مدیران شهرداری منطقه، عوامل اجرایی و جانبازان انجام شده است. در مورد شیوه نمونه‌گیری نیز با توجه به اینکه جامعه آماری این تحقیق ساکنین محله فدک (اعم از ساکنین محله، افراد شاغل در محله و کسبه محله) هستند، انتخاب نمونه از طریق ترکیبی از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (برای انتخاب خیابان‌ها و کوچه‌های محله) و نمونه‌گیری سیستماتیک (برای انتخاب خانه‌ها) انجام شده است. همچنین برای تعیین اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری و به‌منظور تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است؛ و در پایان از آنجاکه پروژه، در حال اجرا است، تأثیرات مثبتی و منفی به صورت احتمالی در چهار بخش اجتماعی (افزایش زیبایی و منظر شهری، افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان، بهینه‌سازی اوقات فراغت معلولان/جانبازان، شناسایی و پرورش استعدادها و ورزشی جانبازان، کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/معلولان، افزایش سطح رضایتمندی جانبازان/معلولان) فرهنگی (افزایش حس و تعلق محلی، ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان، تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرادستی، ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا، ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین)، اقتصادی (ایجاد درآمد برای مرکز افزایش احتمالی قیمت، اشتغال‌زایی، افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور) برای آن شناسایی شده است که در متن اصلی به‌صورت دقیق به آن پرداخته شده است.

واژگان کلیدی:

ارزیابی، تأثیرات، اجتماعی و فرهنگی، سوله ورزشی، جانباز.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۴

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، سیاستگذاری فرهنگی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fardinmansori@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

minachenari1366@gmail.com.

❖ مقدمه

در سال‌های اخیر شهرداری تهران با اتخاذ رویکرد اجتماعی و فرهنگی به دنبال آن است تا از یک سازمان خدماتی به یک نهاد اجتماعی تبدیل شود و بر این اساس در سیاست‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و الگوهای مدیریت شهری به ابعاد و حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری توجه ویژه‌ای داشته است. از جمله مهم‌ترین حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر زندگی شهری حوزه‌هایی مانند اوقات فراغت، سلامت، عدالت اجتماعی و کیفیت زندگی است که در برنامه‌ها و راهبردهای کلان شهرداری مانند سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج‌ساله شهرداری مورد توجه قرار گرفته است. بدین ترتیب ورزش که با مفهوم سلامت و زیبایی بدن مرتبط است، در الگوهای اوقات فراغت در زندگی شهری جایگاه مهمی پیدا کرده است. در واقع مختصات جامعه صنعتی و شرایط زندگی ماشینی به‌ویژه در شهرها از تحرکات و فعالیت‌های بدنی که در گذشته از طریق کار و فعالیت‌های حرف و مشاغل محقق می‌شد، به میزان زیادی کاهش یافته است و نیاز به ورزش را افزایش داده است؛ که این امر اهمیت و ضرورت ورزش در شهرها را بیشتر می‌سازد (نوبخت و همکاران، ۱۳۷۷: ۲).

معلولان سازنده بخشی از جامعه بشری هستند، هر شخصی در زندگی ممکن است به‌نوعی معلولیت دچار شود. از معلولیت تعاریف زیادی ارائه شده است: سازمان بهداشت جهانی محدودیت یا عدم توانایی در انجام معمول فعالیت‌های روزمره را معلولیت می‌نامد. نیاز به ورزش و استمرار آن در معلولان بسیار بیشتر از غیر معلولان احساس می‌شود. بی‌تردید ورزش عاملی است که معلولان را به سطح جامعه می‌کشاند و آنان را در انجام فعالیت‌ها مستقل می‌سازد. امروزه معلولان در فعالیت‌های اجتماعی و مسابقات زیادی شرکت می‌نمایند و توانمندی‌های خود را به جامعه ثابت نموده‌اند. هدف اصلی برنامه‌های حرکتی برای معلولان این است که سلامتی آن‌ها تا حد امکان بازگردانده یا حفظ شود و با استمرار حرکات خاص توانمندی آنان به‌مرور افزایش و عوارض ناشی از معلولیت شدید هم در آن‌ها کاهش یابد. حضور در اجتماعات ورزشی و منزوی نشدن معلولان هم یکی دیگر از اهداف ورزش است. ورزش چون فعالیت درمانی، تفریحی هم پرکننده اوقات فراغت معلولان است و هم در بهبود کلی شرایط جسمانی،

روانی و اجتماعی آن‌ها مؤثر است و در درازمدت آثار و عوارض ثانویه حاصل از معلولیت را کاهش می‌دهد.

همچنین شکل‌گیری پیامدهای هر اقدام توسعه‌ای به ماهیت آن، چگونگی اجرا، میزان انطباق آن با نیازها و انتظارات اجتماع محلی هدف پروژه و نگرش‌ها واکنش‌های اجتماع محلی و میزان مشارکت و استفاده آن‌ها از خدمات و برنامه‌های پروژه، تعاملات و واکنش‌های سایر نهادها، گروه‌ها و افراد ذی‌نفع و ذی‌مدخل بستگی دارد. با توجه به عوامل و شرایط مذکور ممکن است در روند اجرای پروژه، نحوه پذیرش اجتماعی پروژه از سوی ذی‌نفعان اصلی و سایر متأثران پروژه و تحقق اهداف و نتایج پیش‌بینی شده و قابل‌انتظار آن برخی موانع، تراحمات و آسیب‌ها به وجود آید و پیامدهای منفی و عوارض ناخواسته‌ای در حین اجرای پروژه یا متعاقب آن شکل گیرد. این امر ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه را ضروری می‌سازد. در یک تعریف کلی، ارزیابی تأثیرات اجتماعی یا «اتاف»^۱ فرایند تحلیل، نظارت و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته اجتماعی (مثبت یا منفی) رخدادهای برنامه‌ریزی شده (سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها) و همچنین پیامدهای خواسته و ناخواسته هر فراگرد تغییر اجتماعی را شامل می‌شود. از فواید اتاف می‌توان کمک به توسعه پایدار و همه‌جانبه، ارتقای کیفیت زندگی، کاهش محرومیت و توسعه برابری اجتماعی درون‌نسلی و بین‌نسلی، افزایش بازدهی مداخلات توسعه‌ای، استفاده بهینه از منابع، تنوع فرهنگی و انسجام اجتماعی و همچنین پیشگیری از مسائل اجتماعی و فرهنگی را برشمرد (ونکلی، ۱۳۸۸: ۳).

اگرچه به نظر می‌رسد با توجه به ماهیت فرهنگی- ورزشی پروژه احداث سوله ورزشی شهید بهشتی، بیشتر پیامدهای مثبت این اقدام توسعه‌ای نمود پیدا کند، با این حال شناخت محیط اجتماعی پروژه، موانع و مشکلات تحقق اهداف و نتایج قابل‌انتظار آن، عوامل مؤثر بر چگونگی نگرش‌های ساکنان و ذی‌نفعان اصلی طرح و میزان و چگونگی استفاده آن‌ها از خدمات و مزایای پیش‌بینی شده در طرح، مکانیزم‌های تحقق پایداری پروژه در اجتماع محلی و سایر عوامل و شرایط پیش‌بینی نشده در روند اجرا و مدیریت آن به‌منظور ارائه راهکارهای اصلاح و ارتقاء

پیامدهای مطلوب پروژه مسائل مهمی است که در این طرح باید به آن پرداخته شود. همچنین با توجه به ماهیت خدماتی طرح و سلامت محور بودن آن، ممکن است این سؤال مطرح شود که آیا همچنان اجرای اتاف در این زمینه ضروری است؟ در پاسخ باید عنوان نمود آنچه همچنان اتاف را ضروری می‌سازد احتمال وجود عوامل محدودکننده و مختل‌کننده‌هایی است که ممکن است اثرات مثبت اجتماعی و فرهنگی طرح را تحت شعاع قرار داده و مشارکت شهروندان را در آن کاهش دهد و ممکن است این طرح در فرایند اجرا با مشکلاتی مواجه شده و با عکس‌العمل‌های متفاوت و پیش‌بینی نشده‌ای از جانب مردم و ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان مواجه شود عوامل و شرایطی از قبیل چگونگی اطلاع‌رسانی مجریان به ساکنان و ذی‌نفعان، میزان انطباق طرح با نیازها و انتظارات اعضا، انگیزه‌های ذی‌نفعان برای استفاده از خدمات و تسهیلات پروژه و چگونگی ارائه آموزش‌ها و مشوق‌ها برای جلب مشارکت آن‌ها و آسیب‌هایی که از این ناحیه ممکن است بروز یابد. بدین ترتیب انجام اتاف می‌تواند در شناخت این عوامل و موانع و انتخاب گزینه‌های بدیل و راهکارهای برون‌رفت از وضعیت‌های مورد اشاره بسیار مؤثر واقع شود. (فاضلی، ۱۳۸۹).

مقاله حاضر دارای اهدافی نیز است که شامل: شناسایی ذی‌نفعان (بازندگان و برندگان) و ذی‌مدخلان پروژه، بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ناشی از اجرای پروژه در حوزه نفوذ پروژه، شناسایی موانع و مشکلات اجتماعی (نهادی و اجتماعی) پروژه و ارائه راهکارهایی برای بهبود و اصلاح وضع موجود و کاهش اختلال در زندگی شهروندان، تعیین حوزه نفوذ پروژه، شناخت نگرش شهروندان و معلولین و جانبازان آسایشگاه نسبت به این پروژه است؛ و در نهایت مقاله حاضر در پی پاسخ دادن به سؤالات زیر است:

- تأثیرات مثبت پروژه چه تأثیراتی می‌باشند؟ و راهکارهای تقویت آن‌ها کدامند؟
- تأثیرات منفی پروژه چه تأثیراتی می‌باشند؟ و راهکارهای حذف یا تعدیل آن‌ها کدامند؟
- ذی‌نفعان پروژه که به واسطه اجرای پروژه تحت تأثیر قرار خواهند گرفت چه کسانی خواهند بود؟
- راه‌های جلب مشارکت مردمی و استفاده از نظرات آنان در اجرای پروژه کدامند؟

توصیف اقدام مداخله‌ای

سوله ورزشی شهید بهشتی با مساحت ۷۰۰ مترمربع در مجاورت مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی در حال احداث است که شامل یک فضای جانبی (دوش، رختکن، اتاق مربی، هال، پذیرش، آبدارخانه، انبار لوازم ورزشی و مدیریت) به مساحت ۱۷۰ متر و یک سالن چندمنظوره به مساحت ۵۳۰ متر مربع است. سوله ورزشی شهید بهشتی از طرف شهرداری منطقه ۸ تهران و صرفاً جهت استفاده مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی در درجه اول و سایر جانبازان منطقه که دارای کارت بنیاد شهید است، در حال ساخت است.

طبق مصاحبه گروه پژوهش با آقای قربانی (رئیس مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی) بیان شد که این سالن سرپوشیده چندمنظوره است که شامل یک باشگاه بدن‌سازی، سالن تینیس، سالن وزن برداری، سالن والیبال نشسته و سالن فوتسال است و ممکن است در همایش‌ها و اعیاد نیز از آن استفاده شود. زمین در نظر گرفته شده برای ساخت سوله ورزشی، متعلق به مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی است. عملیات عمرانی آن شامل: پی‌کنی، قالب‌بندی، صفحه گذاری، بولت گذاری، به همراه نقشه‌برداری و بتن‌ریزی است. پیمانکار پروژه شرکت صنعت پویان مروارید با مدیریت آقای مهندس قبابی و مسئولیت نظارت از پروژه بر عهده آقای مهندس حسنعلی است.

پیشینه پژوهش

وکیلی تنها و همکاران (۱۳۹۸). در پژوهشی به بررسی شناسایی و تدوین الگوی انگیزه‌های مشارکت ورزشی جانبازان و معلولین پرداخته‌اند. طبق یافته‌های پژوهش، انگیزه سلامتی، تندرستی و نشاط، انگیزه کسب پایگاه اجتماعی، عوامل موقعیتی و انگیزه آموزش و کسب مهارت، انگیزه کسب موفقیت و تخلیه انرژی و سرگرمی بر تمایل جانبازان و معلولین به ورزش در استان همدان مؤثرند.

شجاعی و احدی (۱۳۹۷). در پژوهشی به طراحی مجموعه ورزشی برای معلولین با رویکرد ارتقاء تعاملات اجتماعی پرداخته‌اند. نتایج بیان می‌کند طراحی مجموعه ورزشی باهدف تأمین نیازهای معلولین و همچنین فراهم کردن زمینه‌هایی برای افزایش فعالیت آنان به‌منظور بازگشت

به زندگی جمعی گامی مهم در بهبود شرایط زندگی آنان است. با توجه به اهمیت ورزش و نقش آن در سلامت افراد جامعه و همچنین گذراندن اوقات فراغت، گسترش مکان‌های ورزشی از ضروریات هر جامعه‌ای است. معلولین به دلیل محدودیت‌های ناشی از معلولیت و همچنین عدم توجه کافی به آن‌ها، فرصت‌های کمتری برای استفاده از امکانات جامعه را دارند که این امر منجر به انزوا و عدم ایجاد تعامل اجتماعی آنان با سایر افراد جامعه خواهد شد. همچنین افزایش تعامل بین معلولین و در نتیجه افزایش فعالیت در معلولین برای کاهش افسردگی در بین آن‌ها و ایجاد محیطی مناسب برای ورزش کردن معلولین است.

میر یوسفی و رحیمی (۱۳۹۶). در تحقیقی به بررسی رابطه مشارکت ورزشی و سرمایه اجتماعی جانبازان و معلولان، مطالعه موردی شهر کرمان پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق بیان می‌کند که بین مشارکت ورزشی با مشارکت اجتماعی ($r = 0,292$) و همچنین بین مشارکت ورزشی با سرمایه اجتماعی ($r = 0,176$) جانبازان و معلولان رابطه مثبت و معنی‌دار وجود داشت ($p > 0,05$)، اما بین مشارکت ورزشی با حمایت اجتماعی و امنیت اجتماعی جانبازان و معلولان رابطه معنی‌داری مشاهده نشد ($p < 0,05$). نتیجه‌گیری: مشارکت ورزشی جانبازان و معلولان شهر کرمان با سرمایه اجتماعی آن‌ها رابطه مستقیم و مثبت دارد.

کیانی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی به تعیین جایگاه فعالیت ورزشی در نحوه گذراندن اوقات فراغت جانبازان و معلولین پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که ۶۳,۷۳ درصد نمونه‌ها از سلامتی کامل برخوردار بودند. عمده‌ترین شیوه‌های گذران اوقات فراغت جانبازان و معلولین تماشای تلویزیون، عبادات و مستحبات و مطالعه کتاب و مطبوعات همچنین ورزش بود. عمده‌ترین فعالیت ورزشی نمونه‌های تحقیق به ترتیب پیاده‌روی، شنا، کوهنوردی، شطرنج اختصاص داشت. همچنین کسب نشاط و لذت، اثرات مثبت ورزش، حفظ تندرستی عامل‌های اصلی گرایش نمونه‌ها به سمت فعالیت‌های ورزشی بود. همچنین نتایج حاصله حاکی از آن بود که بین جنسیت، تأهل و مجرد، سلامتی و میزان درآمد ماهیانه با میزان اوقات فراغت جانبازان و معلولین رابطه معنی‌دار در حد $a = 0,1$ وجود دارد، ضمن اینکه بین جنسیت، سلامتی، میزان درآمد ماهیانه و تأهل با پرداختن به فعالیت‌های ورزشی، رابطه معنی‌دار در حد $a = 0,1$ مشاهده شد. پژوهش حاضر گویای آن است که اکثر نمونه‌های تحقیق معتقدند بهره‌مندی مطلوب از فعالیت

ورزشی در ایام فراغت موجب سلامتی جسم و روح و بهبود روابط اجتماعی آنان می‌شود و در صورت دسترسی به امکانات ورزشی، در بین سایر فعالیت‌ها پرداختن به فعالیت‌های ورزشی را اولویت خود می‌دانند و رشته‌های پیاده‌روی و شنا را بر سایر رشته‌ها ترجیح می‌دهند.

مبانی نظری پژوهش

رویکرد و نظریه‌ای که در تحقیق حاضر مدنظر قرار گرفته است رویکرد توسعه پایدار و کیفیت زندگی است. رویکرد توسعه پایدار تأکید خاص بر به‌کارگیری نیروهای اقتصادی، اجتماعی، انسانی و سیاسی در جهت رفع نیازهای نسل امروز و آینده دارد و در کنار توجه به توسعه اقتصادی جوامع توجه خاصی به توسعه قابلیت‌های انسانی همچون، سلامتی مهارت و استفاده از این قابلیت‌ها در افزایش درآمد، اوقات فراغت، فعالیت‌های اجتماع، فرهنگی و سیاسی دارد که این بخش اخیر (توسعه انسانی) درگرو مردم‌گرایی و فنون مشارکتی است تا مردم احساس بیگانگی به جریانات توسعه نداشته باشند. درواقع در این الگو، اعتقاد بر این است که این خود مردم‌اند که مسیر تحولات و سمت‌وسوی برنامه‌های توسعه را تعیین می‌کنند (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۹۰).

درزمینه ایجاد مجموعه ورزشی برای جانبازان و معلولان، توسعه پایدار بر تأثیرات و چشم‌انداز آتی ایجاد مجموعه‌های ورزشی بر سبک و کیفیت زندگی جانبازان و معلولان از بعد اجتماعی، فرهنگی به‌خصوص در حیطه اوقات فراغت و سلامت جسمی روانی تأکید دارد. رویکرد دوم رویکرد کیفیت زندگی است. در این زمینه ویلکینسون (۱۹۹۲) کیفیت زندگی، سلامتی و امید به زندگی را در جوامع توسعه‌یافته ناشی از عوامل روانی و اجتماعی می‌داند نه عوامل مادی. وی معتقد است که جوامع برابر حساسیت بیشتری نسبت به اخلاق اجتماعی و زندگی گروهی دارند، از شبکه‌های اجتماعی کیفی‌تری برخوردارند و حمایت بیشتری از اعضایشان می‌کنند که این عوامل سطح بالاتری از رفاه ذهنی، اعتمادبه‌نفس و کاهش میزان استرس و درنتیجه کاهش نرخ‌های بیماری و مرگ‌ومیر را به دنبال دارند. وی همچنین معتقد است که بالا بودن نرخ مرگ‌ومیر در میان شهروندان فقیر در جوامع نابرابر نه از سوءتغذیه، فقدان پول یا مسکن نامناسب بلکه از محرومیت‌های نسبی و شرایط روانی؛ اجتماعی چون افسردگی،

ناخوشایندی، یأس و بیهودگی، آسیب‌پذیری، احساس بی‌ارزشی و... ناشی می‌شود (نوبخت، ۱۳۸۹: ۵۹).

دبلیو باسک و آر سولز باچر نیز کیفیت زندگی را ارضای نیازهای مادی به‌اندازه نیازهای غیرمادی تعریف نموده‌اند که به نظر آن‌ها واژه کیفیت زندگی مجموعه متنوعی از حوزه‌های زندگی را پوشش می‌دهد. آن‌ها بین نه بخش کیفیت زندگی که موارد زیر را در برمی‌گیرد، تمایز قائل شده‌اند:

- زندگی در کل
- شرایط زندگی و محیط زندگی
- حرفه و محل کار
- سلامت
- ایمنی و امنیت
- اوقات فراغت و تفریح
- موقعیت مالی
- دیدگاه فرد در مورد آینده
- خانواده، همسایگان و دوستان.

سنجش کیفیت زندگی به معنای نوسان بین رفاه ذهنی و داده‌های اندازه‌گیری شده عینی است. مثلاً احساس امنیت ذهنی لزوماً ملاک‌های عینی مانند نرخ‌های جنایت یا تصادفات را منعکس نمی‌کند. اثرات شرایط عینی زندگی بر رفاه ذهنی به‌وسیله دو نکته زیر تعریف می‌شود: الف) ابعاد متفاوت زندگی که توسط فرد مورد قضاوت قرار می‌گیرد، تحت تأثیر افراد و گروه‌های مرجع قرار دارد؛ به‌عنوان مثال یک میلیونر در یک گروه از میلیونرها ممکن است همانند یک فقیر در یک گروه از گرسنگان بدبخت باشد.

ب) از این گذشته، هر فرد ابعاد زندگی‌اش را به شکل متفاوت از سایرین سبک و سنگین می‌کند، به‌عنوان مثال برای یک فرد اوقات فراغت چیز بسیار مهمی است، درحالی‌که برای فرد دیگر حرفه حائز اهمیت می‌باشد. ارزیابی فرد نیز تحت تأثیر فرهنگ، جامعه و زمان قرار دارد (فرخی، ۱۳۸۶: ۲۵).

با توجه به نُه بخش کیفیت زندگی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، باسک و سولزباچر به تفاوت‌های برجسته بین اثربخش‌های گوناگون بر کیفیت زندگی اشاره کرده و سه دسته از شرایط را معرفی نمودند: شروط «کافی»، «لازم» و «طولی».

شروط کافی «داللت‌ها و استلزامات» بوده و بخش‌های خانواده، همسایه‌ها، دوستان، شرایط زندگی و محیط زندگی به این گروه تعلق دارند. برای مثال رضایت بالا از شرایط زندگی فردی به‌طور خودکار به معنای رضایت بالا در کل زندگی است. شروط لازم به بخش‌های نقطه نظرات شخصی افراد در رابطه با آینده و شروط مالی مرتبط می‌باشد. برای مثال نقطه نظرات بدبینانه نسبت به آینده منجر به نارضایتی در کل زندگی خواهد شد. ایمنی در حوزه‌های زندگی، حرفه و محل کار، اوقات فراغت و تفریح و شرایط سلامت نیز به شروط طولی مرتبط می‌باشند. اگر شروط کافی برآورده شده باشند، هیچ‌کدام از سایر عوامل برای تضمین کیفیت بالای زندگی ضروری نمی‌باشند. اگر شروط لازم برآورده شده باشند، کیفیت زندگی نباید بالا باشد مگر آنکه سایر بخش‌ها نیز نقش مهمی بازی کنند، ولی اگر شروط لازم برآورده نشده باشد، کیفیت بالای زندگی غیرممکن است.

از سوی دیگر این دو محقق بین سه بُعد زیر تفاوت قائل می‌شوند:

- معرف‌های عمومی (مانند رضایت از زندگی) و ویژه (مانند رضایت از شرایط زندگی).
- معرف‌های عینی (مانند نرخ بیکاری یا جرم و جنایت) و ذهنی (مانند رضایت از موقعیت مالی).
- معرف‌های جمعی (تشریح رضایت یک گروه، منطقه، ملت و...) و فردی (تشریح رضایت فرد) (فرخی، ۱۳۸۶: ۲۷-۲۶).

در زمینه کیفیت زندگی در مورد مجتمع ورزشی جانبازان می‌توان بر سطوح مختلفی که مجتمع‌های ورزشی برای جانبازان مهیا می‌کنند اشاره کرد: مجموعه‌های ورزشی فرهنگ ورزش را ترویج می‌دهند می‌توانند برای جانبازان ایجاد اشتغال و درآمدزایی کنند سطح رضایتمندی را در بین آن‌ها افزایش دهد، آسیب‌های جسمی آن‌ها را تا حد زیادی کاهش دهد، موجب غنی‌تر شدن اوقات فراغت آن‌ها شود و در نهایت موجب افزایش سلامت روحی و روانی آن‌ها شود که مجموعه موارد ذکر شده موجب ارتقاء کیفیت زندگی جانبازان می‌شود.

❖ روش پژوهش

نوع مطالعه در این پژوهش در درجه اول از نوع مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی است. ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی به بررسی تغییرات پایدار در زندگی مردم می‌پردازد که الزاماً این تأثیرات به معنای برون داده‌ها یا معلول‌های فوری پروژه یا برنامه نیست، بلکه تغییرات پایدار و ماندگاری را مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ که چه‌بسا پس از راه‌اندازی اقدام توسعه‌ای رخ داده است. همچنین جنبه دیگر مطالعه در این پژوهش، از نظر مسیر، توصیفی بوده و از نظر هدف کاربردی است. روش مورد استفاده برای گردآوری اطلاعات نیز، میدانی و اسنادی خواهد بود. در بخش اسنادی، مدارک و اطلاعات موجود در خصوص مکان مورد مطالعه و پروژه مورد نظر گردآوری شده است؛ و در بخش میدانی نیز وضع موجود در قالب مصاحبه‌های اکتشافی، مشاهده و بررسی کاربری‌های عمده، شناسایی گروه‌های مردمی و در نهایت به گردآوری پرسش‌نامه‌های مورد نظر ختم می‌شود. در جدول زیر رویکردها، فن‌ها و روش‌های به کار گرفته شده در مقاله حاضر بیان شده است.

جدول ۱. مشخصات روشی اقدام توسعه‌ای

فنا/ابزار	روش‌ها	رویکرد ها	مراحل	
	فیش‌برداری، مشاهده، مصاحبه	اسنادی مشاهده	توصیفی	۱
	فیش‌برداری، بحث گروهی مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده	اسنادی-میدانی	توصیفی	۲
	بحث گروهی - مصاحبه با کارشناسان و متخصصان - مشاهده	تطبیقی - سناریونویسی	تبیینی	۳
	بحث گروهی	مشارکتی	انتقادی	۴

جامعه آماری

جامعه آماری این تحقیق را سه گروه زیر تشکیل می‌دهند:

۱. ساکنان (بالای ۱۵ سال) محله فدک و افراد شاغل در این محله که شامل (مسئولین، کسبه و...) است، تشکیل می‌دهند.

۲. جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی

۳. مدیران شهری و عوامل اجرایی پروژه

حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری

بر طبق آمار موجود در منطقه جمعیت محله ۳۷۳۳۵ نفر است؛ که مردان ۱۸۷۳۰ نفر و زنان ۱۸۶۰۵ نفر را تشکیل می‌دهند. در این تحقیق برای برآورد حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است که به شرح زیر است:

$$\frac{N z^2 s^2}{N d^2 + t^2 s^2}$$

در اینجا قصد داریم چگونگی پیدا کردن حجم نمونه مقتضی را با استفاده از این فرمول

نشان دهیم:

چارچوب نمونه‌گیری: تعداد تقریبی افرادی که نمونه از بین آن‌ها انتخاب می‌شود.

در ادامه به موشکافی دقیق این فرمول خواهیم پرداخت.

جدول ۳. افراد مورد مصاحبه

تعداد صاحبه	زیرگروه	گروه‌های مصاحبه
۴	معاون اجتماعی و فرهنگی - معاون عمران منطقه، رئیس اداره ورزش منطقه، رئیس کانون معلولان منطقه	مدیران شهرداری منطقه
۳	مدیر مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی، ناظر پروژه، پیمانکار پروژه	عوامل اجرایی
۱۵	جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی	افراد شاخص
۲۲ نفر	جمع کل:	

N: حجم جامعه آماری

T: سطح اعتماد که آن را با مقدار تقریبی ۹۵ درصد، ۹۶/۱ در نظر می‌گیریم.

S۲: واریانس جامعه آماری که برای محاسبه آن بر اساس یکی از متغیرهای اصلی تحقیق نمونه کوچکی انتخاب کرده و واریانس آن را محاسبه می‌نماییم. البته لازم به ذکر است که معمولاً مقدار واریانس را به طور پیش فرض ۲۵,۰ در نظرمی گیرند (سرای، ۱۳۸۹).
d: دقت نمونه‌گیری که معمولاً ۰,۰۵ در نظر گرفته می‌شود اما با توجه به امکانات موجود می‌توانیم

این مقدار را تغییر دهیم. بدیهی است که با این کار امکان تعمیم‌پذیری یافته‌ها کاهش خواهد یافت. هرچقدر حجم نمونه کوچک‌تری را انتخاب نماییم، باید درصد خطای بالاتری را بپذیریم. در ادامه حجم نمونه مقتضی را محاسبه می‌کنیم.

حجم نمونه با دقت ۰,۰۳۵:۰,۳۷۳۳۵:۱N ۰,۹۶:t ۰,۰۲:d ۰,۲۵:S

$$n = \frac{37335 * 1.96^2 * 0.25^2}{37335 * 0.035^2 + 96^2 * 0.25^2} = 212$$

بنابراین نمونه مناسب ۲۱۳ است که به نمونه پیش فرض (۲۰۰) نزدیک شده بنابراین برای سهولت کار ما با هماهنگی ناظر طرح همان ۲۰۰ نمونه را انتخاب کردیم؛ که باید از واحدهای مسکونی محله فدک و اطراف سوله ورزشی شهید بهشتی گرفته شود. در مورد شیوه نمونه‌گیری نیز با توجه به اینکه جامعه آماری این تحقیق ساکنین محله فدک (اعم از ساکنین محله، افراد شاغل در محله و کسبه محله) هستند، انتخاب نمونه از طریق ترکیبی از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (برای انتخاب خیابان‌ها و کوچه‌های محله) و نمونه‌گیری سیستماتیک (برای انتخاب خانه‌ها) انجام شده است؛ اما در مورد جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی و مدیران و عوامل اجرایی پروژه که با آن‌ها مصاحبه عمیق انجام شده است، باید بیان کرد که نمونه به‌تمامی از پیش تعیین‌شده نبود و انتخاب به‌صورت تدریجی با پیشروی در فرایند گردآوری داده‌ها انجام می‌گرفت و تعداد مصاحبه بر اساس منطق روش‌های کیفی بستگی به اشباع نظری داشت که درنهایت با جانبازان ۱۵ مصاحبه و مدیران و عوامل اجرایی ۷ مصاحبه انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

پیامدها

در این قسمت به برآورد پیامدهای احداث سوله ورزشی شهید بهشتی پرداخته شده است.

برآورد پیامدها بر مبنای احتمال وقوع، زمان تأثیر و نوع و ماهیت تأثیر

همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود اکثر پیامدهای ناشی از احداث سوله ورزشی از نوع پیامدهای مثبت هستند. فقط پیامدهایی مانند افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور، ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنان و ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا را می‌توان جزء تأثیرات و پیامدهای منفی قرار داد. در مورد شدت هرکدام از تأثیرات و پیامدها، از نظر شهروندان احداث سوله ورزشی بیشترین تأثیر را در زمینه افزایش سلامت روحی و روانی معلولان / جانبازان و بعد از آن ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان / جانبازان و افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور دارد.

جدول ۴. برآورد پیامدها بر مبنای احتمال وقوع، زمان تأثیر و نوع و ماهیت تأثیر

ردیف	تأثیرات	احتمال وقوع	زمان تأثیر (قبل، بعد، حین اجرا)	نوع و ماهیت تأثیر	
				مثبت	منفی
۱	تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرادستی	زیاد	بعد اجرا		
۲	ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان	زیاد	بعد اجرا		
۳	افزایش حس و تعلق محلی	متوسط	بعد اجرا		
۴	ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا	متوسط	بعد اجرا		
۵	ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین	زیاد	حین و بعد از اجرا		
۶	اشتغال‌زایی برای جانبازان	زیاد	بعد از اجرا	☐	
۷	ایجاد درآمد برای مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی	متوسط	بعد اجرا	☐	
۸	افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور	زیاد	حین و بعد از اجرا		☐

		بعد اجرا	زیاد	افزایش زیبایی و منظر شهری	۹
		بعد از اجرا	زیاد	افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان	۱۰
		بعد اجرا	زیاد	بهبودسازی اوقات فراغت معلولان/جانبازان	۱۱
		بعد اجرا	زیاد	شناسایی و پرورش استعدادهای ورزشی جانبازان	۱۲
		بعد اجرا	زیاد	کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/ معلولان	۱۳
		بعد اجرا	زیاد	افزایش سطح رضایتمندی جانبازان /معلولان	۱۴

برآورد پیامدها ر T1 با اقدام مداخله‌ای و بدون اقدام

یکی از روش‌های برآورد تأثیرات آتی سناریونویسی است که می‌تواند ساده و درعین حال بسته به سطح دقت لازم، پیچیده باشد. سناریونویسی تلاش برای ترسیم یک توالی منطقی از رخدادهاست که نشان می‌دهد تحت شرایط و مفروضاتی، آینده چگونه خواهد بود. نگارش سناریوها می‌تواند به روشن شدن ابعاد جدیدی از واقعیت و حتی تعریف مسأله جدیدی برای ذی‌نفعان کلیدی منجر شود. شاید ذی‌نفعان در سایه شناخته‌ای حاصل شده بر مبنای سناریوهای نوشته‌شده، به درک دیگری از منافع خود برسند و حتی دامنه تعریف شده برای اتاف دستخوش تغییراتی شود؛ بنابراین برای برآورد پیامدهای احداث سوله ورزشی شهید بهشتی دو سناریو طراحی می‌شود یکی برآورد T۱ با اقدام مداخله‌ای و یکی بدون اقدام مداخله‌ای.

برآورد پیامدها در T1 با اقدام مداخله‌ای

در این سناریو با احداث سوله ورزشی تمامی گروه‌های ذی‌نفع (ساکنان محله، جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی، مدیریت مرکز، شهرداری منطقه، کسبه محله و نهادهای و سازمان‌های محلی و...) به میزان متفاوتی از احداث سوله ورزشی سود می‌جویند. با احداث سوله ورزشی، ساکنان محله، دسترسی راحت با هزینه مناسبی به سوله ورزشی خواهند داشت. همچنین وجود یک سوله ورزشی تعلق محلی آن‌ها را نیز بیشتر می‌کند و به‌نوعی باعث افزایش هویت محلی آن‌ها شود؛ اما احداث سوله ورزشی احتمال به وجود آمدن پیامدهای منفی برای ساکنان نیز می‌شود. از جمله اینکه با احداث سوله ورزشی احتمال سروصدا و آلودگی صوتی ناشی از فعالیت‌های سوله ورزشی خواهد داشت؛ و از طرفی دیگر در هنگام ساخت‌وساز، آلودگی‌های صوتی نیز برای ساکنان و جانبازان ایجاد می‌شود. تأثیر منفی دیگری که ممکن است ایجاد شود، افزایش ناگهانی قیمت املاک مجاور سوله ورزشی است که موجب بی‌ثباتی در قیمت زمین و ملک می‌شود؛ اما در یک نگاه دیگر این اتفاق ممکن است موجب رونق گرفتن و باارزش شدن زمین‌های اطراف سوله ورزشی شود.

تأثیر منفی دیگر شلوغی و ترافیک زیاد در اطراف سوله ورزشی، با توجه به در نظر نگرفتن پارکینگ برای سوله و عدم جای پارک مناسب در خیابان اطراف سوله است.

برآورد پیامدها در T1 بدون اقدام مداخله‌ای

در سناریوی بدون احداث سوله ورزشی شهید بهشتی، جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی در یک سالن قدیمی با امکانات ورزشی بسیار محدود با وسایل غیراستاندارد، ورزش می‌کنند که این امر علاوه بر این که باعث ایجاد خطراتی برای آن‌ها خواهد شد، انگیزه ورزش کردن را در میان آنان را نیز کاهش می‌دهد. این امر خود منجر به افزایش بیماری‌های روحی و روانی و افسردگی و گوشه‌گیری در میان آن‌ها و افزایش بیماری‌های جسمانی به علت عدم فعالیت می‌شود. از طرف دیگر موجب عدم بهینه‌سازی اوقات فراغت آنان می‌شود؛ و در مواردی نیز موجب عدم شکوفایی استعدادهای نهفته ورزشی جانبازانی که دارای قابلیت‌های درونی هستند نیز می‌شود. در موارد دیگر عدم احداث سوله ورزشی باعث بیکار ماندن عده‌ای از جانبازان که

قصد دارند شغلی داشته باشند، می‌شود. عدم ساخت سوله ورزشی همچنین موجب نارضایتی جانبازان نسبت به عملکرد مدیریت شهری و ایجاد احساس محرومیت در آن‌ها می‌شود. این امر کاهش احساس تعلق آن‌ها نسبت به اجتماع محلی را نیز در پی دارد. همچنین عدم ساخت سوله ورزشی موجب بلااستفاده ماندن زمین خالی محل احداث سوله است که موجب برهم زدن منظر شهری نیز می‌شود؛ اما در مواردی دیگر عدم ساخت سوله ورزشی این تأثیرات مثبت را دارد که موجب شلوغی و ترافیک زیاد در محدوده اطراف نمی‌شود، همچنین سروصدا و مزاحمتی برای ساکنان اطراف ایجاد نمی‌شود؛ و در نهایت این‌که موجب بالا رفتن ناگهانی قیمت املاک مجاور نمی‌شود.

اولویت‌بندی پیامدها

در جدول زیر از میان پیامدهای پروژه، ۵ پیامد مهم از نظر شهروندان شنا سایی شده است و بیان شده است.

جدول ۵. اولویت‌بندی پیامدها

اولویت	تأثیرات	ردیف
۱	افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان	۱
۲	ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان	۲
۳	افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور	۳
۴	تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرادستی	۴
۵	اشتغال‌زایی برای جانبازان	۵

در جدول فوق افزایش سلامت روحی و روانی معلولان و جانبازان با نمره ۱ به‌عنوان اولویت اول و ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان و جانبازان با نمره ۲ به‌عنوان اولویت دوم معرفی شده است. سایر تأثیرات به ترتیب اولویت بیان شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مطرح شدن مباحث جدید در حوزه برنامه‌ریزی شهری تهران و تأکید ویژه طی دهه اخیر بر مفاهیمی همچون مفهوم شهر سالم، انجام اقدامات در زمینه برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت نیازمند تقویت است. در راستای ایجاد شهر سالم در اسناد بالادستی تأکید ویژه‌ای بر ترویج ورزش همگانی شده است که این امر مهم با احداث مجتمع‌های ورزشی به صورت برابر و بر مبنای عدالت شهری می‌تواند تحقق یابد؛ که ایجاد سوله ورزشی شهید بهشتی می‌تواند گام مثبتی در این زمینه باشد نهادینه شدن فرهنگ ورزشی در بین آحاد مختلف جامعه به نوعی در بند شش سیاست‌های کلی سلامت که از سوی رهبر معظم انقلاب ابلاغ شد به وضوح تأکید شده و وظیفه مردم و مسئولین را زیاد می‌کند که مردم را باید بر آن دارد که برای برخورداری از سلامت جسمی و روحی ورزش را در کنار تغذیه سالم در برنامه‌های خود بگنجانند به خصوص این امر مهم در میان معلولان و جانبازان به عنوان قشر حساس و آسیب‌پذیر جامعه ضرورت دوچندان دارد. مکان‌ها به عنوان فضاهای سخت و فیزیکی با توجه به حس تعلق خاطر ذهنی که ایجاد می‌کنند در بلندمدت موجب افزایش حس تعلق محلی در افراد می‌شوند. محل احداث سوله ورزشی شهید بهشتی با توجه به موقعیت جغرافیایی و قرار گرفتن در کنار پارک تفریحی فدک و کمبود فضای پارک خوردو تأثیر منفی که می‌گذارد ایجاد ترافیک در محدوده، آلودگی هوا و ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین است که هم می‌تواند بر سلامت جانبازان و معلولان اثر منفی داشته باشد و هم مراجعان به پارک فدک. پیامد مثبت دیگری که از احداث سوله ورزشی شهید بهشتی به دست آمد اشتغال‌زایی برای جانبازان و معلولان است. با توجه به این‌که در میان جانبازان افرادی وجود داشتند که دارای استعدادها و ورزشی بودند با احداث سوله ورزشی می‌توان از استعدادهای آن‌ها استفاده کرده و منبع درآمدی برایشان نیز باشد؛ و در بلندمدت می‌تواند موجب ایجاد درآمد برای مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی شود. افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور به علت رونق گرفتن فضاهای اطراف به علت حضور بیشتر عامل انسانی در آن و همچنین افزایش زیبایی و منظر شهری از تأثیرات محیطی احداث سوله شهید بهشتی است.

افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/ جانبازان بهینه‌سازی اوقات فراغت معلولان/ جانبازان و شناسایی و پرورش استعدادها و ورزشی جانبازان کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/ معلولان افزایش سطح رضایتمندی جانبازان/ معلولان از جمله پیامدهای اجتماعی و فرهنگی احداث سوله ورزشی شهید بهشتی در ابعاد کیفیت زندگی جانبازان و معلولان است. همان‌طور که ویلکینسون (۱۹۹۲) معتقد است، کیفیت زندگی، سلامتی و امید به زندگی را در جوامع توسعه‌یافته ناشی از عوامل روانی و اجتماعی می‌داند نه عوامل مادی. وی معتقد است که جوامع برابر حساسیت بیشتری نسبت به اخلاق اجتماعی و زندگی گروهی دارند، از شبکه‌های اجتماعی کیفی‌تری برخوردارند و حمایت بیشتری از اعضایشان می‌کنند که این عوامل سطح بالاتری از رفاه ذهنی، اعتماد به نفس و کاهش میزان استرس و در نتیجه کاهش نرخ‌های بیماری و مرگ‌ومیر را به دنبال دارند.

پیشنهاد‌های کاربردی

در جدول زیر با توجه به تأثیرات شناسایی شده در جهت اجتناب از تأثیرات منفی و یا جهت به حداقل رساندن آن‌ها و در نهایت برنامه‌هایی برای جبران آن‌ها پیشنهادهایی بیان شده است.

جدول ۶. پیشنهاد‌های کاربردی

برنامه‌های اجتناب از تأثیرات منفی	برنامه‌های حداقل رسانی تأثیرات منفی	برنامه‌های جبران تأثیرات منفی
توجه به نیازهای شهروندان و جانبازان و نظرسنجی از آن‌ها در تمام مراحل اجرای پروژه.	ایجاد پارکینگ‌های مکانیزه برای جلوگیری از ازدحام و ترافیک و آلودگی هوای محیط اطراف پروژه.	استفاده از نظرات ساکنان اطراف پروژه هنگام بهره‌برداری.
نظارت دائم بر اجرای پروژه.	ایجاد صداگیر در اطراف سوله ورزشی برای جلوگیری و کاهش سروصدا.	اطلاع‌رسانی صحیح و به‌موقع به شهروندان هنگام بهره‌برداری.
استفاده از مواد و مصالح استاندارد در ساخت سوله ورزشی.	تنظیم برنامه‌ها و ساعات مراجعه به سوله ورزشی در ساعاتی غیر از ساعات استراحت ساکنان.	ایجاد سانس‌های مجانی یا ارزان برای استفاده ساکنان از سوله ورزشی.
ارائه آموزش‌های شهروندی به کارگران قبل از شروع به کار.	ارائه آموزش‌های شهروندی و نظارت و کنترل بر خدمه (کارگران) جهت جلوگیری از سروصدا و شلوغی در هنگام کار.	دعوت از افراد تأثیرگذار محلی در هنگام بهره‌برداری از سوله.
نظارت بر جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت زمین‌های مجاور پروژه از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط.	استفاده از کارشناس‌های خبره و نظارت برای استانداردسازی سوله ورزشی.	
اختصاص دادن محلی برای پارکینگ خودرو در هنگام طرح‌ریزی اولیه برای جلوگیری از شلوغی و ترافیک.	ایجاد تابلوهای پارک ممنوع در اطراف سوله ورزشی برای جلوگیری از شلوغی	

منابع و مأخذ

- سرایبی، حسن (۱۳۸۹). مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- شجاعی، محمد و احدی، الناز (۱۳۹۷). طراحی مجموعه ورزشی برای معلولین با رویکرد ارتقاء تعاملات اجتماعی برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دومین کنفرانس ملی مهندسی عمران، معماری و شهرسازی، شیروان.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۹). ارزیابی تأثیرات اجتماعی، شهرداری، تهران: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- فرخی، جواد (۱۳۸۶). کیفیت زندگی و عوامل مرتبط با آن در میان سرپرستان خانوارهای تهرانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- کیانی، مجید؛ شیروانی، طهماسب؛ قنبری، هادی؛ کیانی، سیاوش. (۱۳۹۱). «تبیین جایگاه فعالیت‌های ورزشی در نحوه گذران اوقات فراغت جانبازان و معلولین»، مجله علمی پژوهشی طب جانباز، شماره ۱۸: ۲۶-۳۴.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸). تحولات اجتماعی در روستاهای ایران، شیراز: نشر نوی.
- معصومی، سلمان (۱۳۹۰). توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلان شهر تهران، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- میریوسفی سیدجلیل، رحیمی یداله. (۱۳۹۶). «رابطه مشارکت ورزشی و سرمایه اجتماعی جانبازان و معلولان، مطالعه موردی شهر کرمان». مجله علمی پژوهشی طب جانباز، شماره ۳: ۱۵۳-۱۴۷.
- نویخت، فرزاد و مهرداد محرم‌زاده (۱۳۸۶). مهندسی طراحی و ساخت فضاهای سرپوشیده ورزشی، تهران: اولین کنفرانس بین‌المللی مهندسی ورزش.
- وکیلی تنها، مهدی، احمدی، سیروس، سلیمانی، مجید. (۱۳۹۸). «شناسایی و تدوین الگوی انگیزه‌های مشارکت ورزشی جانبازان و معلولین». مطالعات روانشناسی ورزشی، شماره ۳۰: ۱۶۰-۱۴۳.
- ونکلی، فرانک (۱۳۸۸): راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: ناشر دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.